

Aleksander Žižek

BEGAVČKA*

*Zakaj neki so se irharski pomočniki v velikem loku
ogibali mesta ob Savinji?*

Celje je vseskozi tudi v gospodarskem pomenu predstavljalo center za precej razsežno ozemlje nekdanje celjske četrti, tako da so v mestu vse do razglasitve obrtne svobode (1859) delovali številni cehi, celjski mojstri pa so ponosno in ljubosumno varovali svoje dostojanstvo "mestnih rokodelcev".

Z vse večjo specializacijo obrti je postajala struktura cehovske delitve, kakršna je bila v veljavi od srednjega veka dalje, preohlapna. Še včeraj enotno oblikovana obrtna združenja so "razpadala" zaradi delitev znotraj obrtne panoge.

Tako pot je konec srednjega veka ubralo tudi usnjarstvo¹. S predelavo kože so se ukvarjali obrt-

niki različnih panog kot naprimer: *usnjarji*², ki so za strojenje težkih, velikih kož uporabljali rastlinsko čreslo (hrastovo ali smrekovo lubje), njihove izdelke pa so uporabljali za izdelavo podplatov, čevljev in konjsko opremo (sedla, brzde...), in *irharji*,³ ki so strojili finejše kože (ovčje, kozje, telečje) za oblačila, pri strojenju pa so uporabljali mineralni galun. Posebna znanja in postopke je zahtevalo tudi impregniranje usnja (z maščobami, voski) in izdelava pergamenta.

Za moj zapis je zlasti pomembna razlika med usnjarji in irharji ter ločeno cehovsko organiziranje obeh panog⁴. Za obe usnjarski panogi je veljalo, da je bila pot do mojstrstva dodobra otežena, dosego mojstrskega naziva pa je bolj kot "stanovsko ljubosumje" ovirala precej visoka začetna investicija.

* Oprosti mi, France Bevk

¹ Podatke o različnih podzvrsteh usnjarstva in drugih obrteh je moč najti v odlični knjigi Reinholda Reitha: *Lexikon des alten Handwerks (Vom späten Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert)*. Verlag C H Beck, München 1990. Za usnjarje gl. geslo "Gerber", str. 84-91. Na tem mestu se želim zahvaliti še kolegici Marijti Počivavšek, ki mi je dala na razpolago vodnik po muzejski zbirki švicarskega mesta Stein am Rhein, iz katerega sem uporabil tudi nekaj ilustracij. (Peter Bretschler: *Museum Lindwurm Stein am Rhein; Bürgerliche Wohnkultur und Landwirtschaft im 19. Jahrhundert*, Stein am Rhein 1994).

² Nemški izraz je *Rotgerber* ali *Lohgerber*.

³ *Weißgerber*

⁴ *Andreas Gubo* v svojem delu *Geschichte der Stadt Cilli (Gradec 1909)* na strani 289 za leto 1756 omenja potrditev cehovskih privilegijev nanovo ustanovljenega skupnega usnjarskega ceha (*Lederer- und Rotgerberunion*), ki bi lahko pomenil vnovično združitev vseh "usnjarskih poklicev" v mestu. Žal listine, ki je bila v Gubovem času v zasebni lasti družine Herzmann (usnjarji), v zbirki ZAC ni.

Pri obeh zvrsteh usnjarstva so mojstri nabavljali surovine (kože) pri mesarjih⁵ ali na tedenskih sejmih, kjer so svoje izdelke tudi prodajali.

Obdelava kož je tako pri usnjarjih kot pri irharjih potekala v treh fazah: najprej so kože temeljito oprali v vodi (v tekoči vodi/potoku ali posebnih kadeh), jih nato delno očistili (ostrgali) ostankov mesa in tolšče. Sledilo je namakanje kož v lugu iz apna in pepela, kar je spodbudilo odstopanje dlake. Dlako in ostanke mesa so nato natančno odstranili (ostrgali) ter kože nato še enkrat izprali, nategnili na ogrodje in zvaljali. V drugem delu so kože najprej zložili v kadi in jih za nekaj dni namočili v močno raztopino čresla, ki jih je prepojilo in rdečerjavo obarvalo. Tako pripravljene kože so nato naložili v strojilne jame (usnjarji) oziroma kadi (irharji), kjer jih je olužilo namočeno čreslo (zmleto lubje) oziroma galun (irharji) - ta proces je trajal več mesecev (za težje kože v usnjarstvu dlje - do 3 leta, za manjše kože drobnice pa do 3 mesece). Usnjarji so bili zaradi velikih količin čresla (lubja), ki so ga porabili pri strojenju (za 1 cent kož so uporabili kar 4 do 5 centov čresla) navezani na zadostne rezerve te surovine. Usnjarstvo se je tako razmahnilo zlasti v pokrajinah, bogatih z gozdom. Irharji so galun spočetka dobivali iz Levanta, kasneje pa iz Italije. Strojenju je sledila dokončna obdelava (sušenje, površinska obdelava - glajenje).

Tako usnjarstvo kot irharstvo sta precej obremenjevala okolje. Smrad in onesnaževanje vode sta delavnice tovrstnih obrtnikov pregnala na obrobje mest - najpogosteje na kraj, kjer je rečica ali primeren potok zapuščal mestno ozemlje.

Delo v obeh obrteh je bilo zelo težko zlasti za pomočnike in vajence, ki so se v smradu in mokroti učili tega poklica sprva 2 do 3, kasneje (18. st.) pa celo do 5 let.

Medtem, ko je Celje sredi 18. stoletja⁶ premo-glo 7 usnjarjev (z zadostnim številom domačih vajencev in pomočnikov), ki so imeli svoj ceh,

⁵ Obrtni red Karla VI iz 1732 je v svojem § 13 med obrtnimi zlorabami navajal med usnjarji in irharji posebno nizkotno navado strojenja pasjih in mačjih kož, odvažanje poginulih živali (za kasnejše odiranje) ter druženje s konjedercti

⁶ Podatek je iz Schleejevega elaborata za celjsko okrožje (Schleisches Opus des Cillier Creiss Anno 1753 et 1754 - Extract der Gewerb Steuer Bey der Landtsfürstlichen Statt Cilly), Štajerski deželni arhiv v Gradcu (dalje: ŠDA) arhivski fond R & K (Reprezentanca in komora) Sach 112/VI

*Handwerksgebruch und Gewohnheit
für Leh- und Volksgärtner-Gesellen.*

Gesellen-Creiss.

*Freunde! Ich, Gärtners
Gesellen-Creiss, habe beschlossen, dass alle die
Freunde, die in dem Lande, wo ich
stehe, in dem Lande, wo ich stehe, in dem Lande,
wo ich stehe, in dem Lande, wo ich stehe,
Freunde, die in dem Lande, wo ich stehe,
Freunde, die in dem Lande, wo ich stehe,*

Dank für's Gesellen-Creiss.

*Freunde! Ich, Gärtners
Gesellen-Creiss, habe beschlossen, dass alle die
Freunde, die in dem Lande, wo ich
stehe, in dem Lande, wo ich stehe, in dem Lande,
wo ich stehe, in dem Lande, wo ich stehe,
Freunde, die in dem Lande, wo ich stehe,
Freunde, die in dem Lande, wo ich stehe,*

Meister-Creiss.

*Freunde! Ich, Gärtners
Meister-Creiss, habe beschlossen, dass alle die
Freunde, die in dem Lande, wo ich
stehe, in dem Lande, wo ich stehe, in dem Lande,
wo ich stehe, in dem Lande, wo ich stehe,
Freunde, die in dem Lande, wo ich stehe,
Freunde, die in dem Lande, wo ich stehe,*

Zapis ustaljenih pogovornih obrazcev usnjarjev: pozdrav dveh pomočnikov, zahvala potujočega pomočnika za "darilo" (podporo), pomočnikov pozdrav mojstru (ZAC, ZOL 51 Usnj, 18. stoletje).

sta bila mestna irharska mojstra Janez Rieser in Andrej Pilz vključena v graškega, irharskega. Številčno razmerje med obema obrtema je bilo namreč tudi drugod približno 3 proti 1 v korist usnjarjev, saj je irharstvo s prodorom sukna že od 16. stoletja dalje doživljalo svoj zaton.

Star običaj obveznega popotovanja pomočnikov za poslom se je pri usnjarjih ohranil še dolgo potem, ko je obrtno pravo to navado v drugih obrteh že opustilo (do konca 19. st.). Prav potujoči pomočniki so bili v manj razširjenih obrteh nujno potrebna okrepitev maloštevilne domače delovne sile. Celjska irharja Rieser in Pilz sta bila tako večinoma navezana na redke potujoče pomočnike, ki so si Celje izbrali za kratko postajo na svojem "učnem" popotovanju. Posebnih težav⁷ oba celjska mojstra s svojim cehom v Gradcu očitno nista imela - vsaj spisi v

konvolutu o kaznovanju ubežnih irharskih pomočnikov⁸ o tem ne poročajo; če pa vsaj malo poznamo cehovsko organizacijo, ugotovimo, da so oddaljenejši mojstri poslovali s cehom po načelu "daleč od oči - daleč od srca" - po načelu, ki ga je sprejela tudi "centrala", če so vsaj kdaj pa kdaj plačali predpisano naklado in se pokazali na kakšnem sestanku.

Cehovski sestanki so ponavadi potekali po ustaljenem redu in v primerno sproščenem ozračju, ki je značilno za ljudi, ki se že dolgo poznajo in ki jih povezujejo skupni cilji ter družji pripadnost istemu rokodelstvu. Primerno razpoložena družčina se je po glavni maši z zadostno mero dostojanstva podala reševati različne zadeve, povezane z obrtjo in upravo, sestanek pa so izrabili tudi za izmenjavo izkušenj in temeljit pogovor, za katerega je med letom posebej v večjih cehih zmanjkalo priložnosti. Vnaprej določen dan za "cehovsko skupščino" je bil pri cehih, ki so pokrivali večje ozemlje (in takih je bila večina), tudi edina priložnost za srečanje z mojstri in pomočniki iz oddaljenejših krajev.

Po vsem opisanem bi lahko upravičeno sodili, da je šlo pri cehovskih srečanjih za netravnosti, prijetne dogodke, ki so učinkovito razbijali garaški in monotoni rokodelski vsakdan - bile pa so tudi izjeme.

Celjski mestni svet je 16. junija 1752 slišal in ukazal zapisati pritožbo mestnega irharskega mojstra Pilza, ki naj bi ga na cehovski skupščini v Gradcu žalili in poniževali zaradi dveh ubežnih pomočnikov, ki sta se na svojem pomočniškem potovanju ustavila v Celju, zaposlila pri njem in mojstru Rieserju ter na koncu oba pobegnili v Gradec. Ubežnika so v Gradcu predstavili kot žrtvi trpinčenja, ki sta bili v pobeg naravnost prisiljeni. V pritožbi, ki jo je podpisal tudi mojster Rieser,⁹ sta oba celjska ir-

harja potožila, da bosta tudi brez drugih kazni uničena že zato, ker k njima po tem dogodku ne bo več nobenega pomočnika¹⁰ - prav slednje, namreč gospodarski propad obeh celjskih mojstrov naj bi bil tudi cilj graškega ceha.

25. junija 1752 je celjski mestni svet¹¹ na Re-prezentanco in komoro vojvodine Štajerske v Gradcu naslovil spomenico, s katero je protestiral proti odločitvi o kaznovanju celjskih irharjev ter proti obtožbam o maltretiranju potujočih irharskih pomočnikov v Celju. Svetniki so potožili tudi nad obnašanjem pomočnikov, ki lenarijo, po svoji volji prekinjajo delo, organizirajo celo nekakšna "pomočniška razsodišča" in nasploh delajo proti obrtnemu redu¹².

Po tem precej ostrem uvodu so svetniki citirali del 15. člena "obrnega reda", ki prepoveduje pomočniku zapustiti delavnico (mojstra), če ni prej izgotovil usnja, ki ga je imel v delu, ali če v ta namen mojstru ni priskrbel zamenjave¹³.

Luženje kož v apnu ali pepelu

Mestni svet je v svojem dopisu končno podal še svoje videnje zadeve. Pred časom je namreč irharski pomočnik pri mojstru Pilzu Karel Kierwäger iz Amstättne ne samo sam zapustil delav-

⁷ Pričevanji graških mojstrov Hofmanna in Meisnerja o precej konfliktnih in trmastih celjskih mojstrih je treba zaradi dogodka samega jemati z rezervno, čeprav po drugi strani ne moremo trditi, da sta bila celjska irharja poslušni in ubogljivi ovčki - "v želodcu" so ju imeli celo celjski pomočniki drugih obrtnikov.

⁸ ŠDA, R & K Sach 99.

⁹ Skupščine ceha se zaradi bolezni ni udeležil.

¹⁰ Medtem jima je pobegnil še en pomočnik, neki Benedikt iz Avstrije.

¹¹ Podpisniki so bili Lenart Barbolan (sodnik), Jurij Herzog, Andrej Wolf, Anton Schiferl, Janez Jurij Čik (Tschikh), Ignac Moser, Jožef Krein in Franc Ksaver Svet.

¹² Ta formulacija je precej nejasna - v nekaterih primerih (npr. glede pomočniških razsodišč) se nanaša na že citirani obrtni red (Handwerksgenerale, Fundamentalpatent) Karla VI. iz leta 1732, v konkretnem primeru § 15 pa verjetno na cehovska pravila usnarjev.

nico, temveč k temu nagovoril tudi pomočnika pri Janezu Rieserju, Antona Raaba iz Češke¹⁴. Mestni svet je oba pomočnika poklical predse, opozoril na Rieserjevo bolezen in ju skušal prepričati, da se vrneta na delo ter izgotovita začetno usnje, ker pa ju prepričevanje ni ganilo, so ju zaprli v rotovž. Sledeč § 15 in navodilom graškega ceha (sklicevali so se na nek precedenčni primer iz leta 1747), je dal mestni sodnik oba pomočnika preteptati¹⁵, po tepežu pa sta obljubila, da bosta delo dokončala. Namesto nazaj v delavnico, sta jo ubežnika pobrala v Gradec. Celjski magistrat je na iniciativo obeh mojstrov že pisal graškemu cehu, naj izroči ubežnika in dá zadoščenje mojstroma. Graški irharji so kot odgovor na te zahteve oba celjska mojstra pozvali v Gradec na letni cehovski sestanek, kjer so Pilza žalili v prisotnosti pomočnikov. Ubežnika so takoj ob prihodu v Gradec zaposlili brez potrebnih papirjev (priporočil), in sicer Karla v Gradcu, Antona pa v Voitsbergu.

Rieser in Pilz sta bila v tem času popolnoma brez pomočnikov, vzrok za to pa je bil složen nastop celjskih pomočnikov, ki so (v gostilni) posvarili vsakega nanovo dospelega, da se "ne bo delalo", dokler ne kaznujejo Pilza, ki so ga "izbrali" za glavnega krivca zlorab nad potujočimi pomočniki.

8. julija 1752 je graški okrožni glavar grof Franc Krištof pl. Webersberger¹⁶ (verjetno tudi zaradi ostre note celjskih svetnikov) zaslišal graška irharja Antona Hofmanna in Ambroža

¹³ Prevod 15. člena v celoti:

"Mojstrov svobodni volji je prepuščeno dajanje vina pomočnikom. Noben pomočnik si med tednom ne sme vzeti prosto ali oditi. Če hoče pomočnik oditi, mora to povedati v nedeljo po zajtrku in oditi z mojstrovim dovoljenjem. Oditi ne sme noben pomočnik, ki prej ni izgotovil usnja, ki ga je imel v delu, ali pa zase ni dobil nadomestila (drugega pomočnika) - kršilec tega določila izgubi za kazen (tedensko) plačo. Mojster brez utemeljenega vzroka ne sme odpustiti pomočnika med tednom, kršilec mora pomočniku izplačati celotedensko plačo. Predčasno končanje delavnika se kaznuje z odvzemom dnevnega zaslužka."

¹⁴ Rojen v Česki Lipti.

¹⁵ Tepel ga je celjski četrtni mojster. Funkcija četrtnega mojstra je bila povezana s požarno obrambo mesta, ki so ga zaradi lažje organizacije gašenja razdelili na posamezne "četrtni". V začetku 18. st. so v Celju imeli dva četrtna mojstra (A Gubo, n. d., str. 261), ki ju je imenoval mestni svet. V spisih primera Kierwäger-Raab se tepežkarja ne omenja z imenom in priimkom, temveč le s "funkcijo".

¹⁶ Njemu je Reprezentanca in komora naložila izvedbo preiskave.

Meisnerja¹⁷, ki sta osvetlila dogajanje na spornem cehovskem sestanku.

Na cehovski skupščini so po njunih besedah zaslišali obe strani - mojstra Pilza in oba pomočnika, obtožbo (pomočnika) pa je zastopal Meisner. Člani ceha so menili, da pomočnikov ne bi smeli preteptati in so mojstru Pilzu naložili plačilo denarne kazni (2 goldinarja in 24 krajcarjev), ki pa je "obtoženec" ni hotel plačati, dokler za svoj pobeg ne bosta kaznovana pomočnika, kar pa po Hofmannovem in Meisnerjevem mnenju ni bilo smiselno, saj sta pomočnika nastopala kot tožnika. Pilz je sestanek zapustil, ne da bi plačal kazen, pomočnika pa so morali nekje zaposliti, dokler se stvar ne razjasni. Karel Kierwäger je tako dobil delo pri Hofmannu v Gradcu, Raab pa pri Zisserju v Voitsbergu. Mojstra sta obenem skrbeli, da pomočnika nista zapustila dežele.

Ob koncu zaslišanja sta graška mojstra ošvrknili še obnašanje svojih celjskih kolegov, ki da sta precej svojeglava (zlasti Pilz) in svoje pomočnike držita precej na kratko, cehu pa z nenehnim pravdanjem in pritoževanjem povzročata več preglavic in stroškov kot pa v skladnico "nakaplja" iz njunih prispevkov.

S temi pričevanji je nastajal mozaik dogodkov, ki so dva rokodelska pomočnika pahnila v precej obupno dejanje. Obrtno pravo je taka dejanja strogo kaznovala, odhod "po francosko" pa je pomočniku zagrenil tudi ponovno zaposlitev, pogoj zanjo je namreč bila predložitev dokumentov (pomočniškega pisma in rojstnega lista), ki so po pobegu seveda ostali mojstru¹⁸.

20. julija 1752 so preiskovalci zaslišali Karla Kierwägerja (Pilzev pomočnik iz Amstättna), ki je potožil, da ga je celjski mojster prikrajševal celo pri jedači (jed je dobival precej neredno) in mu očital pohajkovanje z drugimi pomočniki. Pilz očitno ni bil zadovoljen s pomočnikovim delom in ga je ob vsaki priložnosti zmerjal, za nameček pa mu je odtegoval tudi plačo (z ženo sta si ga pogosto "podajala", izplačal pa ga ni niti eden niti drugi). Zaradi vsega tega se je v nedeljo pred Jurjevimi¹⁹ odločil, da odide. Mojster ga

¹⁷ Celmojster je bil bolan.

¹⁸ Zaposlitev pomočnika brez potrebnih papirjev obravnava § 2 obrtnega reda iz 1732, ki za ta prekršek zagrozi z denarno kaznijo do 20 tolarjev (glede na višmo globe je bil postopek v zvezi s tem prepuščen že upravni/političnemu oblastvu).

seveda ni hotel pustiti in mu je bojda rekel, da ga bo že "dobil".

V ponedeljek je Pilz ženo poslal k sodniku Barbollanu in pomočnika prijavil. Sodnik je Karla zaslišal, soočil z "mojstrico" ter od njega zahteval, naj dela naprej. Karel je to odklonil, sodnik

nazaj na delo, kar sta odklonila, dokler jima mojstra ne izplačata zaslužka za že opravljeno delo in oskrbo (jed). Po dveh dneh (v sredo; op. avt.) ju je prevzel četrti mojster, jima najprej grozil s tepežem ter ju kasneje res pretepel s palico, pri čemer je Karel dobil 20, Anton Raab pa 12 udarcev. Sluga ju je po tepežu znova zaprl in jima zagrozil, da ju bodo topli vse dotlej, dokler se ne vrmeta na delo.

Odstranjevanje dlake in maščobnih delcev

pa mu je zagrozil s tepežem, galejo in prisilno vojaščino, če se ne spametuje²⁰.

Tedaj je bil pred sodnikom v isti zadevi tudi irharski pomočnik pri mojstru Rieserju Anton Raab, ki ga Kierwäger prej ni poznal, niti ni vedel za obtožbo, ki ga je bremenila. Oba so po zaslišanju zaprli²¹, v zaporu na rotovžu pa dva dni nista dobila nobene hrane²². Ves čas so ju silili

Končno sta privolila v vrnitev na delo, k mojstroma pa ju je odpeljal kar četrti mojster. "Skescancema" sta mojstra prepovedala hoditi v gostilno in obljubila, da jima bodo kuhali kar doma. Te obljube Pilz ni izpolnil, saj naj bi Karel dobil za malico tisti dan le pijačo. Ko si je hotel hrano prinesiti iz gostilne, mu je mojster odgovoril, da za to potrebuje dovoljenje sodišča. Kierwäger je po vsej sili hotel, da pride zadeva pred ceh, Pilz pa je izjavil, da ga "ima raje tam (na rotovžu, v zaporu; op. avt.), kot pa ga išče pri cehu" (v

Gradcu; op. avt.). V četrtek je Kierwäger sicer delal, vendar je bil od udarcev ves razbolen. Zbal se je, da bo z njim kaj narobe, zato je ponoči skrivaj odšel proti Gradcu po cehovsko zaščito. Na begu se mu je pridružil tudi Rieserjev pomočnik Raab, s katerim sta se za pobeg dogovorila po delu (v četrtek?). Kierwäger je v Mariboru zaradi boleče noge en dan počival, medtem ko je Raab nadaljeval pot in se že pred zglasitvijo pri cehu zaposlil v Voitsbergu.

Tri dni kasneje (23. julija 1752) je svojo zgodbo razkril še Anton Raab. Ta je od doma dobil nujno sporočilo, naj se vrne, zato je od Rieserja skušal dobiti dovoljenje za odhod v nedeljo popoldne, saj ga dopoldne ni bilo doma. Če bi mu mojster dovolil, bi že v ponedeljek od ceha (!) dobil "odpustnico". Namesto dovoljenja za odhod mu je mojster ponudil povišico, ki pa je ni mogel sprejeti, ker se mu je mudilo domov, še več: v ponedeljek zjutraj je mojster od Raaba zahteval, naj ostane.

Po njegovem mojster z njegovim odhodom ni bil oškodovan, saj sta zanj poleg njega delala še dva pomočnika. Rieser ga je prijavil mestnemu sodniku, ki ga je zaslišal in mu ukazal, da mora delati, dokler ne pride nov pomočnik. Skupaj s Karlom sta bila nato zaprta na rotovžu, ker sta

¹⁹ Jurjevo je 23. aprila (leta 1752 je ta dan padel na nedeljo). omenjena nedelja pa je bila 16. aprila
Gl. J. Stipišić Pomočne povijesne znanosti u teoriji i praksi; Školska knjiga, Zagreb 1991.

²⁰ Omenjene kazni so predpisane za "puntarske pomočnike" v §§ 2 in 5 obrtnega reda iz leta 1732:

"§ 2. Pomočnika, ki se je zaradi svojega slabega vedenja ali slabe družbe začel puntati in lujskati (druge), je treba glede na okoliščine (težo prestopka) kaznovati z (mestnim, krajevnim) zaporom (Gefängniß), poslati v prisilno delavnico (Zuchthaus) ali pa zaposliti pri gradnji utrdb . . ."

"§ 5 ... V primeru pomočniškega punta ali nemirov lahko zadene puntarje poleg v § 2 omenjenih zapornih kazni in prisilnega dela tudi telesna ali celo smrtna kazen . . ."

²¹ To naj bi se zgodilo zaradi sorodstvenih vezi sodnika Barbollana in mojstra Pilza (sodnikov svak)

²² Sodnik Barbollan je mojstroma prepovedal pošiljati hrano zaprtima pomočnikoma, zahteval pa je tudi, da pomočnikoma odtegneta denar za stroške zapora (ŠDA, R & K Sach 99; Zaslišanje Andreja Pilza 24. 7. 1752)

odklonila delo, dokler ne dobita zaostalega plačila - Antonu je mojster bojda dolgoval celo za hrano. Četrtojstrovo pretepanje v sredo je na rotovškem dvorišču opazovala precejšnja gruča ljudi (med firbci po izjavah ubežnikov ni bilo nobenega izmed irharskih mojstrov), ob "predaji" pomočnikov mojstroma pa je četrti mojster zagotovil, da se lahko Pilz in Rieser ob vnovični neposlušnosti pomočnikov takoj pritožita sodniku. Raab je po prihodu v delavnico doživljal vedno nova poniževanja, med drugimi pomočniki pa nikoli ni imel nobenega prijatelja, zato se je navezal na Karla, s katerim sta sklenila s svojimi težavami seznaniti ceh.

24. julija 1752 sta svojo plat zgodbe povedala še oba celjska mojstra.

Andrej Pilz je seveda trdil, da je s pomočniki vedno ravnal primerno, če že ne lepo.

Tudi Kierwägerju je skušal v vsem ustreči. Po 14-dnevni preizkušnji naj bi ta zahteval in tudi dobil par hlač, zahteval pa je še veliko več, kot mu pritiče - predujem, ki ga je proti vsem običajem izsilil od mojstra, je na delovnik pretopil v vino z nekim Rieserjevimi pomočnikom. Že po 3, 4 tednih je pomočnik hotel prvič oditi, vendar ga mojster ni pustil (skliceval se je na § 15 in pomočniku zagrozil s sodiščem). Karla grožnje niso ganile in je bojda rekel, da ga "noben hudič ne bo zadržal". Svoj odhod je napovedal vnovič čez tri tedne, ko je Pilza na posteljo priklenila bolezen. Kazalo je, da bodo vsa mojstrova prizadevanja²³ to pot zaman. Bolezen, pravkar začeto usnje, še bolj pa dejstvo, da je bil Karel tedaj edini Pilzev pomočnik, sta mojstra napotila k temu, da je ženo v ponedeljek 17. aprila poslal k sodniku Barbollanu. Sodnik je po neuspešnem "pogovoru" pomočnika zaprl, "prepričal" pa ga je šele tepež. Po tepežu je pomočnik delal še en dan, nato pa ponoči pobegnil, pri čemer je poškodoval dve ograji in uničil več posevkov na vrtovih. Če Pilzu s svojim pomočnikom ne bi priskočil na pomoč tast (Rieser), bi bil obračun škode še precej višji od 60 goldinarjev²⁴, kolikor ga je po njegovem stal Karlov pobeg. Pilz si ni mogel kaj, da ne bi v svoji izjavi potarnal nad svojo "revo", ko so njega - bolnika zvezli na Telovo²⁵ v Gradec, ga tam posadili na zatožno klop brez

pravice do zagovora in mu na koncu naložili še globo, namesto da bi pravično kaznovali oba "pobega". Konec koncev da on ni kriv za tepež, ki ga je ukazal mestni svet.

Podobna je izjava mojstra Janeza Rieserja, ki je odklonil odpust pomočniku Raabu, saj naj bi njegovo pismo od doma ne predstavljalo zadostnega razloga za odhod. Svoji hčeri (Pilzevi ženi) je prav Rieser svetoval, naj gre k sodniku. Antona Raaba je naznanil sam (odvedel ga je sodni sluga), za tepež pa ni vedel vse dotlej, dokler mu o tem ni povedal četrti mojster. Anton Raab mu je s pobegom naredil za 30 goldinarjev škode.

Vse od Raabovega pobega Rieser ni imel več pomočnikov, saj je moral zaradi popivanja odpustiti enega, drugega pa so mu "speljali" potujoči pomočniki in je pobegnil. Za nadaljevanje dela mora najemati dninarje, kar je drago, vsakega potujočega irharskega pomočnika pa v gostilni pričakajo celjski pomočniki in ga odvrnejo od tega, da bi ostal in se zaposlil v mestu. Celograški ceh zaradi neplačane Pilzeve globe noče več pošiljati pomočnikov v Celje.

Graški ceh²⁶ se je na sestanku odločil kaznovati Andreja Pilza zaradi pretepanja pomočnikov, ki ni dopustno, saj sicer v deželo ne bo več nobenega potujočega pomočnika. Skrb zanje (hrana, pijača, stanovanje) je zaupana mojstrom v mestu, kjer se taki popotniki ustavijo. Graški ceh po besedah svojih predstavnikov ni nikogar odvrčal od poti v Celje²⁷, je pa res, da so bili z obema Celjanoma nenehni problemi, ker sta potujoče pomočnike na vse načine zvitorepila.

Stvar se je čez poletje nekoliko polegla, graški glavar pa je to zatišje izrabil za izrek kazni²⁸. Raab je dobil osem dni zapora, Kierwäger pa si je s svojim ščuvanjem k nepokorščini poleg osmih dni zapora prislužil še post. Hkrati je Webersberger svojega celjskega kolega zaprosil za informacije o poteku "sojenja" v Celju in za zaslišanje vseh vpletenih.

Naslednji spis, povezan z "irharsko problematiko", je nastal sredi septembra 1752. 12. septembra je namreč celjski okrožni glavar Jožef Anton

²³ Pomočnika je prosil, naj ostane še 14 dni.

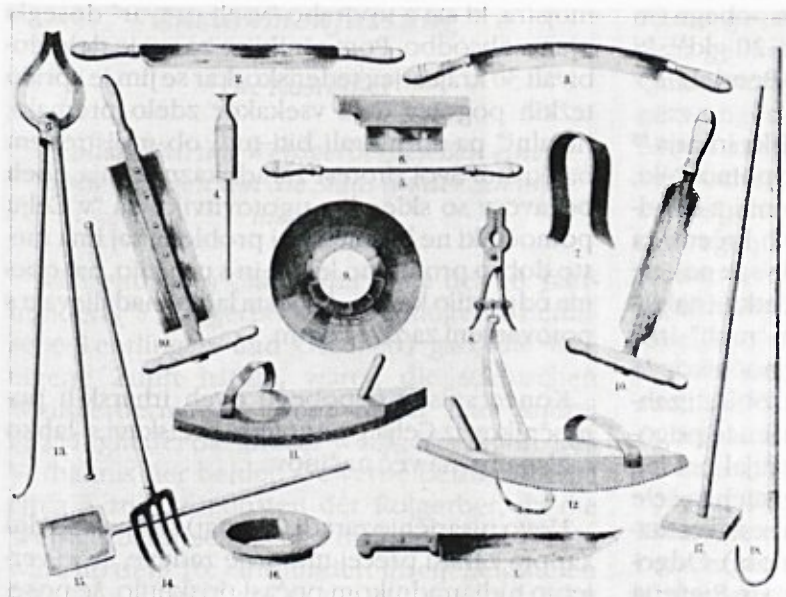
²⁴ Propadla bi celotna količina že pripravljenega (valjanega) usnja, kar bi povzročilo med 200 in 400 gl'd škode (po izjavah obeh mojstrov)

²⁵ 1 junija 1752

²⁶ ŠDA, R & K Sach 99; Zaslišanje mojstrov Antona Hofmanna in Ambroža Meisnerja dne 24. 7. 1752.

²⁷ Opravljanje mojstrov in pomočnikov je bilo z vsemi celjskimi predpisi strogo prepovedano.

²⁸ ŠDA, R & K Sach 99; Dopis graškega okrožnega glavarja z dne 31. 8. 1752

Zbirka usnjarskega orodja

pl. Führenberg v pismu pojasnil, da sta mojstra neposlušna pomočnika zgolj (pisno) naznanila mestnemu sodniku, s samim tepežem pa nista imela nič, kar sta povedala že sama. Magistrat se je za kaznovanje (tepež) odločil zaradi hude kršitve § 15 obrtnih (cehovskih) pravil, ker sta pomočnika odločno zavračala nadaljevanje dela in s tem ogrožala oskrbo meščanov z usnjem. Magistrat je ob tem dogodku nekritično zaščitil mojstra, mestni sodnik pa je bil v zvezi z linčem že ukorjen. Bivša mestna sodnika Čik in Schifferl sta glavarju bojda izjavila, da irharji s svojo nedisciplino prav izstopajo in da z drugimi pomočniki zdaleč ni takih težav kot z njimi. Obenem sta opozarjala, da bi utegnil graški ceh s tem, da v Celje ne pošilja pomočnikov, doseči, da oba celjska irharja obubožata in izpadeta z liste mestnih davkoplachevalcev.

26. septembra 1752 se je graški okrožni glavar Webersberger svojemu celjskemu kolegu zahvalil za poročilo in objavil svojo salomonsko odločitev: celjski magistrat naj v podobnem primeru nikoli več ne poseže po palici, mojstru Pilzu se kazen (2 gld 24 kr) odpusti, ker v postopku obrambe, pomočnika pa bosta kazen prestala v Gradcu. Za nameček je glavar Webersberger ukoril tudi graški ceh zaradi pavšalnih obsodb.

Zadeva s tem seveda še zdaleč ni bila rešena - oba nesrečnika je bilo vendarle treba še zapreti, da "se dopolni njuna usoda".

Štiri mesece kasneje²⁹ pomočnika še vedno nista odsejela svoje kazni, za nameček pa je pomočnik Anton Raab še pobegnil iz Voitsberga. Nad glavarja Webersbergerja so se po omenjenem dopisu zgrnili črni oblaki. Birokrate iz Repräsentance in komore je seveda zanimalo, zakaj obeh pomočnikov ni utegnil kaznovati kar pet mesecev od izreka kazni, ali pa od njih oziroma junih mojstrov ni izsilil plačila varščine. Webersberger se ni potrudil niti toliko, da bi svojim predstojnikom sporočil, ali je v tem času zaprl vsaj Kierwägerja in odkril Raabove pomočnike pri pobegu (zlasti jih je zanimalo, če je Raab dobil mojstrovo odpustnico)³⁰.

Končno je bilo "osmešeni" Repräsentanci in komori dovolj, zato je bil za preiskavo Raabovega pobega določen mariborski okrožni glavar Maks Sigmund pl. Bendel.

Bendel se je stvari lotil pri ubežnikovem mojstru Zisserlu, ki se mu je po zaslišanju³¹ zadel precej bolj nedolžen kot celjska irharja. Zisserl je povedal, da mu je Raab ob prihodu (28. 4. 1752) pojasnil okoliščine odhoda iz Celja, vseh 15 tednov (do 6. 8. 1752) pa je svoje delo dobro opravljal, zato tudi ni bilo ovire, da za "popotnico" ne bi dobil pohvalne odpustnice, saj Zisserl za zaporno kazen, ki jo je imel Raab na vesti, ni vedel. Bendel je zgodbi očitno verjel, precej manj pa Repräsentanca in komora, ki je Zisserlu sicer spregledala prvo Raabovo zaposlitev brez

²⁹ ŠDA, R & K Sach 99; Pola "JANUARIUS", 26. januarja 1753, Dopis Repräsentance in komore glavarju Webersbergerju.

³⁰ Webersberger si je kot preverjen pisarniški lisjak bliskovito zavaroval hrbet in je v svojo obrambo Repräsentanci in komori jadrno dostavil številne dokaze: nalog cehu, naj oba obsojenca pod pretvezo "dostavi" na kresijo, nalog graškemu mestnemu sodniku za izvršitev kazni ter izjavo obeh graških mojstrov Zisserla in Hofmanna, s katero jamčita za oba pomočnika. Izvrtal je tudi podatek, da ceh podeželskim mojstrom (tudi Zisserl je bil eden izmed njih) zaradi oddaljenosti potrjuje odpustnice kar "na zalogo", mojstri pa jih po potrebi samo izpolnijo. Od ceha je izvedel, da lahko Raabovo vrnitev na prestajanje kazni dosežejo preko irharskega ceha v Raabovem domačem kraju na Češkem.

³¹ ŠDA, R & K Sach 99; Snopič "MARTIUS", Poročilo M. S. Bendla z dne 28. 2. 1753.

papirjev, zato pa mu je ob njegovem pobegu (in izstavitvi odpustnice) izrekla kazen 20 gld³², ki naj bi jo od njega v 14 dneh izterjal Bendel.

Spet sta dvignila glas tudi oba celjska irharja.³³ Pilzu naj bi v letu 1752 odšli kar trije pomočniki, ki so svoje službovanje v Celju sklenili z dvodnevno popivko v eni izmed mestnih krčem, za svojo vrnitev na delo pa so zahtevali vsak po ene usnjene hlače in 24 krajcarjev dodatka (naklade). Zaradi tovrstnih pomočniških "muh" ima mesto namesto 10, 12 irharskih pomočnikov le še 2 ali 3. Celjska mojstra sta zato od oblasti zahtevala, naj jima dovoli sprejemati vajence pogosteje kot doslej. Uk je, kot rečeno, trajal pet let, mojster pa je lahko sprejel novega vajenca šele po nadaljnjih dveh letih (mojstra sta se zavzemala za odpravo tega dveletnega premora). Odgovor, ki je prispel iz Gradca, je na Pilza in Rieserja verjetno deloval kot hladna prha - dveletni premor po izučitvi vajenca je utemeljen s cesarsko potrjenimi cehovskimi pravicami (skratka zacementiran), glede konfliktov s pomočniki pa naj se mojstra sama lepše obnašata in v sporih poiščeta zadoščenje pri magistratu in/ali cehu.

V začetku julija 1753 je bil Zisserl na svojo prošnjo zaradi zadolženosti in petih mladoletnih otrok oproščen plačila denarne kazni³⁴, saj so mu očitno verjeli, da mu Raab za svojo kazen po vrnitvi iz Gradca ni povedal.

Ne vemo, če je Raab ta čas (od avgusta 1752 do julija 1753) res prebil ob očetovi bolniški postelji, gotovo pa medtem ni odslužil svoje kazni.

Zaporu se je do poletja 1753 očitno uspešno izmikal tudi Karel Kierwäger, ki je še vedno delal pri graškem irharju Hofmannu.

Plaz, ki so ga sprožili udarci, zadani na dvorišču celjskega rotovža³⁵, se je poleti 1753 končno polegel. Koliko, če sploh kaj, je k temu pripomogla nedatirana peticija graških irharskih pomočnikov, ne vemo. V njej so se seveda postavili v bran svojih "sotrpinov" (za odpust sta prosila v skladu s cehovskimi pravili) in obsodili celjska

mojstra, ki sta z uporabo "vseh prevar" dosegla njuno obsodbo. Pomočniki so za svoje delo dobivali 30 krajcarjev tedensko, kar se jim je spričo težkih pogojev dela vsekakor zdelo premalo, "lojalni" pa so morali biti tudi ob mojstrovem bankrotu. Svoj protest zaradi kaznovanja obeh begavcev so sklenili z ugotovitvijo, da "v Celju pomočniki ne bi smeli biti problem, saj ima mesto dobro prometno lego", in s prošnjo, naj obema odpustijo kazen, da bosta lahko nadaljevala s potovanjem za zaslužkom.

Konec spisov o pobegu dveh irharskih pomočnikov iz Celja po enoletni preiskavi si lahko razlagamo na več načinov.

Novo pisarjenje zaradi (skupaj) šestnajstih dni zapora zaradi precej minorne zadeve, se je verjetno tudi uradnikom počasi priskutilo, še posebej ob dejstvu, da se za obsodbo niso pretirano zavzemali niti stanovski kolegi celjskih irharjev (graški mojstri). Graški ceh je bil (verjetno) zadovoljen že s tem, da je (pre)domišljavega Celjana krcnil po prstih vpričo zbranih mojstrov in pomočnikov. Rieser in Pilz sta poslej verjetno potihlo sprejela kakšnega vajenca tudi v času obveznega in cesarsko potrjenega dveletnega premora - z golobradimi dečki, ki so v mojstru še vedno videli absolutno, nesporno avtoriteto in jih starejši sodelavci ter gostilniški zrak še niso utegnili pokvariti, sta imela verjetno precej več veselja in manj stroškov. Gotovo sta v mestu ob Savinji še dolgo (če že ne z veseljem) plačevala zapovedane davke.³⁶

³² Sklep Reprezentance in komore z dne 23. 3. 1753, isti snopič.

³³ S svojim predlogom sta se najprej (po pravilih) obrnila na celjsko kresijo, ki je zadevo s spremnim dopisom, datiranim 20. 2. 1753, poslala Reprezentanci in komori - ta jo je odstopila Webersbergerju, ki je za pojasnilo zaprosil kar graški irharski ceh (neposredno, hitro in učinkovito).

³⁴ ŠDA, R & K Sach 99; Snopič "JULIUS"

³⁵ Gre za stavbo na Glavnem trgu (danes nosi številko 18), ki jo je dal novopečenim meščanom grof Friderik II. najprej v uporabo, njegov sin Ulrik II. pa v popolno last kot rotovž. Zapor je bil v dvoriščnem delu

³⁶ 1761 se omenja kot irharska obrt le še Pilzev jus, ki ga je po smrti Janeza Pilza (Andrejev sin?) prevzela vdova Elizabeta. Ta je izvedla kar nekaj izboljšav - "vodno" delavnico je izpred mesta (na Bregu) prestavila kar v hišo (na trgu), bivšo (ločeno) delavnico pa je spremenila v vrt Komisija, ki je zadevo pregledala, je spremembo sicer načelno dovolila, če pa bi smrad ali odplake motile sosede ali mašile odtočni jarek, je Elizabeti grozilo zaprtje delavnice. (A. Gubo: Aus den Rathsprötkollen der Stadt Cilli; Beiträge zur Kunde der steiermärkischen Geschichtsquellen, 26/1894, str. 104, 106, 107). V 70 letih 18. st. se kot celjski irhar omenja Jakob Hillinger (mestni svetnik; Gl. A. Gubo. Geschichte der Stadt Cilli, str. 294, 303).

Zusammenfassung

Die Ausreißer

... oder: Warum Weißgerbergesellen einen weiten Bogen um die Stadt an der Savinja machten

Während es in Cilli in der Mitte des 18. Jahrhunderts 7 Rotgerber (und genügend heimische Lehrlingen und Gesellen) gab, die ihre eigene Zunft hatten, waren die städtischen Weißgerbermeister Janez Rieser und Andrej Pilz Mitglieder der Grazer Weißgerberzunft. Das Verhältnis der beiden Gewerbe betrug überall circa 3 zu 1 zugunsten der Rotgerber, da die Weißgerberei seit dem Vordringen der Tuchware ab dem 16. Jahrhundert ihrem langsamen Untergang entgegensah.

Der alte Brauch der obligaten Gesellenwanderung zur Arbeitssuche blieb bei den Rotgerbern noch lange erhalten, während das Gewerberecht dies in anderen Gewerben bis zum Ende des 19. Jahrhunderts bereits abgeschafft hatte. In den weniger verbreiteten Gewerben waren aber gerade die wandernden Gesellen die nötige Verstärkung der wenigen heimischen Arbeitskräfte. Die Cillier Weißgerber Rieser und Pilz waren darum großteils auf jene seltenen Wandergesellen angewiesen, die sich Cilli als kurze Station auf ihrer "Lehrwanderung" ausgesucht hatten.

Am 16. Juni 1752 hörte der Cillier Stadtrat die Beschwerde des städtischen Weißgerbermeisters Pilz und befahl ihre Niederschrift. Pilz war angeblich auf der Grazer Zunftversammlung wegen zweier flüchtiger Gesellen verunglimpft und gedemütigt worden. Diese Gesellen hatten im Frühjahr desselben Jahres auf ihrer Gesellenwanderung in Cilli haltgemacht, bei Pilz und

Rieser gearbeitet, und waren schließlich nach Graz geflüchtet. Dort wurden sie als Opfer von Quälereien dargestellt, die zur Flucht geradezu gezwungen worden wären. Beide Meister hätten nämlich alle möglichen Betrügereien verbrochen und erreicht, daß die Gesellen eingesperrt und geschlagen wurden, nachdem sie wegen Meinungsverschiedenheiten mit den Meistern, die ihnen keinen Lohn und keine regelmäßige Verpflegung gaben, nicht mehr arbeiten wollten. Für die Gesellen setzten sich die anderen Cillier Gesellen und schließlich auch die Grazer Weißgerberzunft ein, die den Cillier Meistern Eigensinnigkeit und unmenschliches Verhalten gegenüber den Gesellen vorwarf. Die Angelegenheit wurde vom Grazer Kreisvorsteher Graf Franz Christoph von Webersberger und anschließend vom Marburger Kreisvorsteher Max Sigmund von Bendel untersucht. Beide berichteten der Repräsentanz und Kammer des Herzogtums Steiermark in Graz.

Keiner der Beteiligten wurde nach der ein Jahr dauernden Untersuchung bestraft, allerdings mußten die betreffenden Meister eine Geldstrafe zahlen (der Cillier Meister wegen Grausamkeit gegenüber Gesellen, der Grazer Meister wegen Beihilfe zur Flucht vor der Strafe, d.h. wegen Ausstellung einer Urkunde für den Flüchtigen). Die zwei geflüchteten Gesellen mußten je acht Tage Haft verbüßen.

Obwohl die Flucht der zwei Weißgerbergesellen keine rechtlichen Konsequenzen für die Beteiligten nach sich zog, ist die Angelegenheit von Interesse. Sie zeigt nämlich die komplizierten Beziehungen innerhalb der Zunft und die Rolle der staatlichen (landesfürstlichen) Organe, die weitgehend erfolgreich in Streitigkeiten zwischen den Wirtschafts- und Verwaltungsrelikten der Vergangenheit, d.h. Zunft und Stadtrat, eingreifen.